

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра спеціальної освіти

СОЦІАЛІЗАЦІЯ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ
ПОТРЕБАМИ У ПРОЦЕСІ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка 2 курсу
Спеціальності 016 Спеціальна
освіта

Освітньо-професійної (наукової)
програми «Олігофренопедагогіка»
Зарудна Людмила Анатоліївна

Керівник докт. псих.н., проф.
Яковлева С.Д.

Рецензент директор Херсонської
спеціальної загальноосвітньої
школи № 1 Херсонської міської
ради Петлюк С.С.

Івано-Франківськ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ У ОСЛІДЖЕННЯХ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	8
1.1. Теоретичний аспект соціальної адаптації дітей з обмеженими психофізичними можливостями.....	8
1.2. Психолого-педагогічні умови формування соціальної поведінки молодших школярів спеціальної школи.....	12
1.3. Особливості використання виховних ситуацій в процесі формування соціальної поведінки дітей з порушеним інтелектом.....	14
РОЗДІЛ 2. ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЗАСІБ КОРЕКЦІЇ ТА УСПІШНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМИ У ПСИХОФІЗИЧНОМУ РОЗВИТКУ.....	19
2.1. Трудове виховання учнів спеціальних шкіл в системі трудової підготовки.....	19
2.2. Місце та значення трудового виховання у загальному розвитку дітей з психофізичними порушеннями.....	20
2.3. Трудове виховання як засіб корекції та успішної соціалізації учнів з порушеним інтелектом.....	23
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ШКОЛИ	
3.1. Характеристика вибірки та обґрунтування методів дослідження.....	31
3.2. Зміни особистості учнів спеціальної школи в процесі трудового виховання.....	33
ВИСНОВКИ.....	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	42

ВСТУП

Актуальність дослідження. Соціалізація дітей, а особливо дітей з психофізичними порушеннями сьогодні як ніколи раніше набуває особливого значення. Ця категорія дітей є найбільш вразливою та незахищеною. В той же час немає нових сучасних методів та методик, які б могли прискорити процес психолого-педагогічного супроводу дітей з психофізичними порушеннями і тому спеціальна освіта використовує застарілі методи та методики виховного процесу.

Соціальна реабілітація дітей з психофізичними порушеннями передбачає корекцію як фізичного, так і психологічного стану цих дітей і на новому тлі побудову соціальної адаптації, які б могла змінити життя дитини.

Серед різних видів діяльності людини праця має вирішальне значення, оскільки сприяє не тільки всебічному вихованню і розвитку особистості, вона є засобом самореалізації та самовдосконалення. Великою перетворюючою силою, неперевершеним універсальним засобом виховання, розвитку, корекції і формування особистості людини вважали працю класики педагогіки, відомі вчені-педагоги Я.А.Коменський, Дж.Локк, И.Г.Песталоцці, А.Дистервег, К.Д.Ушинський, А.Амонашвілі, А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинський та ін. [1, 3, 38].

Актуального значення набуло трудове виховання в сучасних умовах технічного прогресу та соціально-економічних змін в суспільстві, коли від людини потребують високої кваліфікації, широкого кругозору, компетентності, мобільності, здатності до швидкої перекваліфікації, оволодіння новими, більш досконалішими трудовими вміннями й навичками. Це стосується і виховання учнів із психофізичними порушеннями розвитку. Тому в теорії й практиці корекційної педагогіки та спеціальної психології особливе місце займає

саме трудове виховання, що зумовлено виключним значенням праці для розвитку й корекції дітей з обмеженими пізнавальними можливостями, необхідністю їх підготовки до самостійної життєдіяльності в суспільстві, про що свідчать числені дослідження учених-дефектологів - В.І.Бондаря, А.М.Висоцької, Г.М.Дульнєва, ТГ.Єременка, ЛВ.Занкова, В.Ю.Карвяліса, Е.О.Ковальової, С.Л.Мирського, Б.І.Пінського, В.М.Синьова, К.М.Турчинської та ін. [5,17].

Проблеми соціалізації дітей навіть з нормативним розвитком ускладнюються тими соціально-економічними змінами, а тим більше в умовах воєнного стану, не говорячи про дітей з порушеним психофізичним розвитком, враховуючи складний шлях їх соціалізації та адаптації за рахунок обмежених розумових здібностей.

Діти з порушеним інтелектом важко пристосовуються до суспільства та його вимог, оскільки не мають суспільного досвіду соціальної взаємодії та мають знижену комунікативну активність. Лише за умови тривалого перебування у соціальному середовищі можна говорити про набуття такими дітьми суспільних якостей, що сприятиме їх входженню у соціальне оточення повносправними його членами.

Така робота має здійснюватися за рахунок організованого, цілеспрямованого педагогічного втручання, яке дозволить сформувати адаптаційні ресурси на основі нових знань, сформованих умінь та навичок, костей особистості з урахуванням фізичних та психологічних особливостей кожної дитини, що і дозволить пристосуватися до нових умов життєдіяльності та перебування у конкретному середовищі [8, 42].

Аналіз нормативних та наукових джерел показав, що важливе місце в структурі виховної роботи школи має посідати профорієнтаційна діяльність вчителів. Документи, що регламентують завдання та цілі виховання та соціалізації дітей з порушеним психофізичним розвитком висувають нові важливі цілі й завдання щодо трудової та професійної освіти, зумовлюють розвиток новітніх технологій навчання,

спрямованих на формування готовності учнів до життєдіяльності в умовах ринкових відносин, орієнтують учителів на максимальну реалізацію потенційних можливостей дитини. Узагальнення педагогічного досвіду шкіл міста Херсона, в яких навчаються діти з обмеженими пізнавальними можливостями показало, що роботі з покращення соціалізації учнів в процесі трудового виховання, в спеціальних школах приділяється недостатньо уваги. Вчителі трудового навчання, вихователі, класні керівники, психологи, соціальні педагоги не мають в якості основи діяльності єдиної програми, яка б забезпечила їм системність роботи.

Отже, актуальність та недостатнє вирішення проблеми соціалізації учнів з порушенням розумової діяльності в процесі трудового виховання стало підставою для обрання теми нашого дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Випускна робота виконана в рамках науково-дослідної теми кафедри спеціальної освіти «Зміст і технології навчання в системі спеціальної освіти та інклюзивному освітньому середовищі» (державний реєстраційний номер 0119U101727 від 22.11.2019).

Мета дослідження: запропонувати систему оптимізації процесу трудового виховання з метою кращої соціалізації учнів з порушенням інтелектуальної.

Об'єкт дослідження: процес трудового виховання учнів спеціальної школи.

Предмет дослідження: система роботи з соціалізації учнів з обмеженими психофізичними можливостями в процесі трудового виховання.

Завдання дослідження:

1. Розглянути особливості процесу соціалізації учнів спеціальної школи.
2. З'ясувати особливості процесу трудового виховання учнів

початкової ланки спеціальної школи дітей з психофізичними порушеннями розвитку.

3. Проаналізувати виховні можливості занять з ручної праці стосовно формування особистості дитини з особливими потребами.

4. Дослідити рівень соціальної адаптації учнів спеціальної школи молодшого шкільного віку під впливом трудового виховання.

Методи дослідження: аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; бесіда, спостереження; констатуючий і формуючий експерименти, методи статистичної обробки емпіричних даних.

Наукове значення полягає у визначенні тих якостей, які необхідні для виконання будь-якої діяльності, в тому числі і праці. А враховуючи, що цей аспект виховної роботи та соціалізації погано вивчений, то отримані дані свідчать про можливості дітей з порушенням інтелектуального розвитку до виконання трудової діяльності, що можна використати у практичній роботі з дітьми цих категорій.

Практичне значення. Отримані дані щодо особливостей прояву та можливостей соціалізації у молодших школярів з порушенням інтелектом; визначені психолого-педагогічні умови підготовки до неї, зокрема, значення трудового навчання; розроблені методичні рекомендації можуть використовуватися у навчально-виховному процесі спеціальної школи. Результати дослідження можуть бути враховувані у практичній діяльності педагогів та вихователів спеціальних закладів освіти при створенні навчальних програм для дітей з порушеннями інтелекту.

Апробація результатів роботи знайшла своє відображення у тезах Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інтеграція науки і практики в умовах модернізації спеціальної освіти України» на тему «Роль праці у виховному процесі дітей з особливими освітніми

потребами» С.55-61, яка відбулася на базі кафедри спеціальної освіти педагогічного факультету ХДУ 23-24 березня 2023 року.

<https://www.kspu.edu/About/Faculty/FElementaryEdu/ChairCorrectingEdu/Conference.aspx>

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

1.1. Теоретичний аспект соціальної адаптації дітей з обмеженими психофізичними можливостями

Інтеграція дітей з психофізичними порушеннями відрізняється від інтеграції у суспільство дітей з нормативним розвитком. Порушення, які спостерігаються у дітей з психофізичним недорозвитком, не дозволяють таким дітям легко входити в соціальні стосунки і сприймати соціальні вимоги та норми поведінки звичайних людей. На допомогу таким дітям має прийти корекційний педагог, вихователь, спеціальний психолог.

Для дітей з порушеним психофізичним розвитком соціальна адаптація у наш час набуває особливого значення, оскільки вона стосується набуття соціальних компетенцій, які стануть у нагоді під час працевлаштування. Тому формування соціальної адаптації має починатися якомога раніше, а саме – з дошкільного віку. Проблема соціальної адаптації загострюється ще тим, що сім'я, яка має дитину з порушеннями, часто психологічно не готова до надання дитині тієї допомоги, якої вона потребує. На допомогу таким сім'ям повинні прийти спеціалісти. Серед них має бути педіатр, психіатр, дитчий невролог, спеціальний психолог, які повинні вміти зняти стресову ситуацію в сім'ї у зв'язку з наявністю у ній такої дитини. Вони повинні

допомогти батькам організувати адекватне виховання та відношення до дитини з порушенням інтелектом в сім'ї [10].

Питаннями соціальної адаптації дітей з порушеннями у психофізичному розвитку займалися Гончарова О.Л., Кукушкіна О.І., Конєва Е.В., Солондаєв В.К., Зарін А, Логінова Е.Т. , Щарбакова А.М., Москаленко Н.В., Сементайн Н.А. Всі вони вважають необхідним підготовку дітей такої категорії до самостійного життя, що можливо за виховання в цих дітей та уточнення в них адекватної життєвої позиції на фоні виховання самообслуговування та трудового виховання (Щербакова А.М., Москаленко Н.В., 2001).

Діти з порушеним інтелектом не уявляють собі життєві перспективи, неактивні до суспільних доручень (Зарін А., 1990; Логінова Е.Т., 1990; Аунапауу Т., 1982), що потребує формування в них активної життєвої позиції. Такі риси формуються саме у загальному дитячому колективі, починаючи з дитячого сада, а згодом продовжують своє формування у початковій ланці шкільного навчання. Під час навчальної діяльності дітей з порушеним інтелектом потрібно включати у діяльність класу, при цьому враховуючи їх психофізичні можливості. Позитивний мікроклімат класу залежить від налаштованості вчителя та вихователя щодо дітей з порушеним інтелектом. Вже у початковій школі починається підготовка дітей до самостійного життя. З цією метою уточнюються їх нахили, формуються навички комунікації та самообслуговування, формуються соціальні елементи поведінки тощо (Щербакова А.М., Москаленко Н.В., 2001; Трубачова Т.П., Сементайн Н.А., 1998).

Спеціальна освіта вирішує питання сформованості соціальних позицій та соціального досвіду дітей з порушеним інтелектом, що проводиться на індивідуальних заняттях з дітьми. Така позиція індивідуальності повинна забезпечити можливості отримання знань, які є максимальною наближені до реальності життя. Діти з порушеним

інтелектом навіть за умови встигання на занальних предметах у школі, не можуть застосувати отримані знання на практиці у житті. Це потребує додаткових зусиль наближення для них всіх предметів навчання до реальних життєвих умов (Антропов А.П., 1990; Білопільська Н.Л., 1997), що потребує емоційного контакту, спілкування з дорослими людьми, а також активного включення їх у практичну діяльність (Куліш Е., 1990).

Лише за успішної соціально-трудової адаптації в дітей формується соціальне сприйняття себе як члена суспільства, що сприяє у майбутньому правильному вибору професії (Намазбаева Ж.І., Чумакова О.Ф., 1991).

Існуючі проблеми соціальної дезадаптації, як правило, пов'язані з відсутністю в особистості внутрішніх предумов до адаптації. І лише за зовнішніх впливів неможливе становлення та соціалізація людини. Таким чином вважається, що механізм процесу соціалізації пов'язаний з адаптацією особистості до умов соціального середовища.

Соціальна взаємодія змінює соціальний розвиток людини. В неї формуються вимоги, підходи, норми суспільного життя. Це кількісні зміни, а якісні стосуються, розвитку, який не можливо зафіксувати, оскільки він пов'язаний із філогенезом дитини та загальним розвитком людства.

І.Б. Котова та Е.Н. Шиянова об'єднали поняття соціалізація та адаптація і адаптацію вважають складовою соціалізації. Вони вказують: "Соціалізація здійснює соціальну типізацію особистості, адаптує і інтегрує людини в суспільстві, завдяки засвоєнню ним соціального досвіду, цінностей, норм, установок, властивих як суспільству в цілому, так і окремим групам. Однак у силу своєї природної автономності особистість зберігає і розвиває тенденцію до незалежності, свободі, формуванню власної позиції, розвитку індивідуальності ... Обидві тенденції - соціальна типізація і автономізація особистості, властиві

соціалізації, зберігають свою стійкість, забезпечуючи, з одного боку, взаїмовозобновляємость суспільного життя, тобто соціуму, а з іншого - реалізацію особистісних потенцій, задатків, здібностей ... "[8, с.88].

Виникає питання щодо походження процесу соціалізації. Вважається, що соціалізація – це процес росту, пристосування, адаптації до зміни середовища. Якщо це адаптація біологічна, то вона передбачає адаптацію до зміни умов перебування індивіда та його удосконалення відповідно до змін, які відбуваються. Ця адаптація спонукає до удосконалення процесів, які не можна відтворити генетично і носять випадковий характер. Вони відображаються у наступних поколіннях особин [37].

Психологічна адаптація передбачає зміни на психологічному рівні і вони стосуються поведінки, суспільного досвіду, позбавлення від непотрібних рис характеру тощо. Часто причина адаптації може бути спричинена необхідністю «чистоти» стану у групі, у збереженні її кількісного складу, для стабільної роботи та її психологічної структури.

З цією метою група буде зацікавлена у підкріпленні тих форм поведінки, які їй притаманні. Вона буде підтримувати їх та стимулювати їх розвиток. Зрозуміло, що у формах соціальної взаємодії є дві сторони: одна – це соціум, а друга – це особисті властивості та якості кожного члена цієї групи. Успішна адаптація можлива лише за умови однорідності групи, певної її чисельності, значущості її членів, виконання встановлених вимог та спільної діяльності, запропонованої цій групі.

Суб'єктивними факторами, які можуть порушувати цей баланс належить рівень тривожності, самооцінка людини та самоідентифікація. Також сюди можна віднести характерологічні та типологічні особливості особистості [36].

1.2. Особливості соціально-комунікативної активності молодших школярів спеціальної школи

Соціально-комунікативна активність — це сукупність знань, вміння ціннісних орієнтацій, які зумовлюють доцільну комунікативну поведінку особистості в соціальному середовищі.

Соціально-комунікативна активність дітей з порушеним інтелектом передбачає дії дітей, спрямовані на зміну їх оточення, комунікацію, деякі організаційні навички, взаємодію з однолітками, допомогу в організації різних заходів та інше.

Важливого соціального значення набуває комунікація дітей з однолітками та дорослими і традиційні методи не завжди набувають позитивного результату. Тому на допомогу старим, перевіреним методам виховання приходять інноваційні психолого-педагогічні технології, які передбачають соціальну адаптацію, соціалізацію, соціальний розвиток дітей з проблемами у навчанні та вихованні. Особливо важливого значення набувають психологічна підтримка сімей, у яких є діти з порушеннями у розвитку, чим опікується інклюзивно-ресурсний центр на початку дослідження дитини. Фахівці центру ретельно вивчають історію розвитку таких дітей, їх психофізіологічні особливості, поведінку. Вивчають причини виникнення порушень, напрацьовують рекомендації корекційного впливу та навчають батьків корекційній роботі з їх дітьми [24].

Таким чином, робота соціального педагога спрямована на виявлення причин порушення розвитку, розроблення рекомендацій щодо формування комунікативної активності, соціальної адаптації, формування якостей соціальної взаємодії, розробку розвивальних та коригувальних індивідуальних корекційних психолого-педагогічних програм, які сформовані у декілька етапів та блоків.

В першу чергу з'ясовується рівень соціально-комунікативного розвитку дітей. Після чого проводиться другий – діагностичний етап, який оцінює соціально-комунікативну активність та особливості нервово-психічного статусу дитини. Його, як правило, проводять за допомогою психологічних тестів, призначених для дітей з порушеним інтелектом. За допомогою тестів визначається соціально-психологічний розвиток дитини, оточення в сім'ї, взаємовідносини в сім'ї, поведінка дитини та її характерологічні характеристики.

Третій етап передбачає безпосередній розвиток соціально-комунікативної активності дітей дошкільного та молодшого шкільного віку і він проводиться у закладах спеціальної середньої освіти.

Комунікативний розвиток має дуже велике значення у соціальному розвитку дитини. Це вирішення конструктивних питань, взаємодія, поведінка дитини при різних ситуаціях, відношення до проблем інших, що знаходить реалізацію у авторських програмах та індивідуальних заняттях-консультаціях як с дітьми, так і з їх батьками.

Окрім соціального, дуже важливим є психологічний супровід таких дітей. Він здійснюється у спеціальних закладах освіти.

Аналіз літературних джерел дозволив визначити компоненти соціально-комунікативної активності, серед яких [4]:

- когнітивний – розуміння соціо-комунікативної діяльності людини;
- мотиваційний – потреби в спілкування та комунікації;
- комунікативний – прийняття норм і правил комунікативної діяльності;
- емоційний – розвиток емпатії, почуттів, вміння адекватно реагувати на комунікативні події, що відбуваються навколо, тощо;
- креативний – творче сприйняття комунікацій, пошук нестандартних рішень у розв'язанні комунікативних завдань.

Ці складові соціально-комунікативної активності є показником сформованості соціальної позиції особистості. Згідно показникам сформованості підбираються діагностичні методики, які дозволяють впевнитися у необхідності корекційного втручання та якого саме.

1.3. Психолого-педагогічні умови формування соціальної поведінки молодших школярів спеціальної школи

Навчально-корекційна робота спеціальних навчальних закладів спрямована на підготовку дитини з порушеним інтелектом до входження у самостійне життя. Тобто, діти з порушеним інтелектом повинні отримати такі навички, які допоможуть їм у існуючому суспільстві відчувати себе повноцінними його членами. Така поведінка дітей можлива лише за умови відповідності соціальним нормам та адекватній соціальній поведінці.

Найбільшого значення у цій ситуації набувають мораль та право. Оцінне навантаження несе мораль. Дотримання моральних вимог забезпечує суспільний досвід, суспільна думка, а правовий захист регламентує поведінку особи, що відображено у законодавстві державної влади, формулюванні текстів законів тощо.

Таким чином повноцінна адаптація осіб до соціуму повинна включати елементи морально-правового виховання та освіти. Ускладнюється така робота тим, що діти з порушеним інтелектом важко набувають навичок соціально-правової відповідальності, в них спостерігаються поведінкові проблеми, про що свідчать певні дослідження (Г.Г. Запрягаєв, В.В. Корольов О.П. Северов, В. М. Синьов та ін.), хоча в той же час неможливо стверджувати, що обов'язково діти з порушеним інтелектом повинні здійснювати асоціальні вчинки, хоча порушення інтелекту є непрямими причинами, що викликають зміни особистості, а чинять опосередкований вплив на стан соціалізації ускладнюючи

взаємодію між однолітками, вихователями, вчителями, батьками. Тому під час запровадження виховних заходів у спеціальних навчальних закладах, потрібно пам'ятати про можливий опосередкований вплив наявного інтелектуального порушення на підвищену криміногенну поведінку дітей і необхідність спрямованих виховних та корекційних заходів.

Сьогодення просунулось вперед у розвитку та соціалізації дітей з порушеним інтелектом. Рання діагностика та врахування індивідуальних можливостей дозволяють використовувати спеціальні методики виховної та корекційної роботи, спрямовані на індивідуалізацію дитини, на її можливості, стан розвитку психічних процесів, здатність та можливості до інтеграції у суспільство [1].

Після діагностичного етапу дослідження, розуміння конкретної корекційної задачі, створення індивідуальної корекційної програми, виховна робота повинна бути комплексно орієнтована на розвиток пізнавальної сфери, трудову підготовку та соціально-побутову адаптацію. Все це разом дозволить здійснити вхід дитини з інтелектуальними порушеннями у соціальне середовище.

Особливого значення у формуванні соціального зростання набуває процес діяльності.

Розвиток особистості з порушеним інтелектом розвивається лише під час різноманітної діяльності, яка стимулює цей розвиток. Діяльність дитини розвиває її емоційну сферу, формує поведінку, спонукає до самоорганізації. В той же час, потрібно вважати на стан порушення психіки дитини. Діти з важкими порушеннями інтелекту важче пристосовуються до соціального середовища за рахунок більш глибокого порушення мозкової системи, що позначається на перебігу процесів збудження та гальмування. Саме вони обумовлюють психічні стани пам'яті, уваги, мисленнєвих процесів, а відтак розвиток другої

сигнальної системи, що безпосередньо відповідає за мовленнєвих розвиток дитини [7].

Нейрофізіологічні процеси відіграють важливу роль у розвитку дитини, формуючи її поведінку, впливаючи на характерологічні особливості, здатність дитини управляти своїми відчуттями і зростати завдяки засвоєнню правил та норм поведінки, вмінні виправляти свої помилки.

Розвиток здійснюється за умов набуття дітьми умінь та навичок, при багаторазових повтореннях та вправах під час виховного процесу. Вся поведінка дитини детермінується її потребами. Тому виховний процес вимагає чіткого дотримання режимних моментів відповідно до вікової категорії та особистісних властивостей дитини. Саме чіткість у розпорядку життя дозволяє сформувати поведінковий аспект і можливості усвідомлення певних режимних моментів.

Режим має і фізіологічне значення у житті дитини з порушеним інтелектом, оскільки, забезпечуючи життєвий ритм, сприяє нормалізації процесів організму, створює умови для нормативного розвитку всіх систем і органів тим самим дає підґрунтя для повноцінної психічної діяльності дитини [25].

Соціалізація дітей з порушеним інтелектом відбувається у колективному гурті, а відтак стан фізіологічної системи кожної дитини впливає на здоров'я всієї групи, визначаючи їх колективну діяльність. Вимоги, які в своїй основі носять органічні потреби стають для дітей з розумовою відсталістю дійовими.

Корекційно-розвивальна робота вимагає від педагогів дотримання єдних вимог до усіх дітей. Така система роботи сприяє адекватному реагуванню на вимоги усіх дітей без винятку, будь то діти з тяжкими інтелектуальними порушеннями, чи діти з легкими розладами інтелекту. Але дотримання загальних вимог передбачає попередню роботу з дітьми з метою прищеплення кожній дитині певних правил поведінки,

адже не в усіх сім'ях діти дотримуються правильних дій. Це часто обумовлене надмірною опікою батьків, які прагнуть дати своїй дитині все саме краще і упереджують усі примхи [39].

Спеціальні заклади освіти спрямовують розвиток своїх вихованців на соціалізацію особистості, тобто вчать оволодівати елементарними навиками соціальної поведінки. З цією метою застосовують наочність, тренування, багаторазове повторення правил, відтворення певних дій з руками дитини, власний приклад. вихователі та фахівці намагаються активно залучати дитину до спільної діяльності.

Діти вже з дитячого садка виконують певні обов'язки: це чергування по кухні, поливання квітів, догляд за тваринами у зоологічному куточку тощо. З цією метою вихователь повинен з однією дитиною показати як здійснюється ця робота для майбутнього залучення інших членів групи. діти з задоволенням приймають активну участь у посильній праці, яка стимулює розвиток емоційної сфери, гордість за свої напрацювання та усвідомлення своєї ролі у групі. Під час виконання отриманих завдань здійснюється комунікація усіх членів дитячого колективу. Все це формує правила соціальної поведінки.

Розповіді та настанови вихователів та вчителів у спеціальній школі сприймаються дітьми як інформація, що потрапляє до головного мозку і кодується на різних рівнях першої сигнальної системи. Враховуючи недостатнє співвідношення між сигнальними мозковими системами в дітей з інтелектуальними порушеннями, що обумовлено недорозвиненням регуляторної функції мовлення, діти з порушеним інтелектом не відразу включаються у діяльність. Вони потребують кропіткої, тривалої корекційної роботи для формування мовленнєвої функції. Дещо пізніше, ніж при нормативному розвитку, в дітей з інтелектуальними порушеннями мовлення починає приймати активну участь у діяльності дітей та впливає на їхню поведінку [35].

Корекційна робота дітей з інтелектуальними порушеннями передбачає розвиток усвідомлення дитиною норм та правил поведінки. Для цього фахівці повинні весь час застосовувати елементи заохочення, оцінювати найменші позитивні кроки просування вперед, навіть найменші незначні досягнення. Таким чином педагоги та вихователі спонукають дитину до будь-якої роботи, підкріплюють віру у свої сили [2].

Виховна робота буде лише тоді результативною, якщо дитина довіряє вихователю, педагогу, намагається зробити будь-яку роботу якнайкраще, чекає на його заохочення. Ті фахівці, які домагаються любові та поваги своїх підопічних дітей навіть з тяжкими інтелектуальними порушеннями поводять себе краще, не викликають проблем у поведінці. Діти дитячих будинків відрізняються від дітей з порушеним розвитком, які відвідують спеціальні школи. Це свідчить про те, що педагоги спеціальних шкіл та шкіл з інклюзивним навчанням використовують загальноприйняті методи та принципи корекційної роботи, які використовують педагоги при нормативному розвитку дітей.

Завдяки традиційним підходам до дітей з порушеним інтелектом, маємо кращу якість знань та засвоєння соціальних правових норм у спеціальних закладах освіти набагато краще, ніж в таких же категорій дітей у дитячих будинках. Швидше всього це обумовлено специфікою закладів та особливостями емоційного стану дітей у дитячих будинках та слабого усвідомлення дітьми своєї соціальної ролі [4].

РОЗДІЛ 2

ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЗАСІБ КОРЕКЦІЇ ТА УСПІШНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМИ У ПСИХОФІЗИЧНОМУ РОЗВИТКУ

2.1. Трудове виховання учнів спеціальної школи в системі трудової підготовки

Трудове виховання є однією з провідних форм діяльності людини, воно сприяє всебічному вихованню і розвитку особистості [38].

Особливого значення праця набуває для дітей з порушеним інтелектуальним розвитком. Вона займає провідне місце в житті дитини та людини з порушеннями розвитку.

Спеціальні заклади освіти створюють максимальні умови для навчання та виховання працею своїх вихованців. Вони залучають дітей до різних видів практичної діяльності, починаючи вже з дитячого садка, і продовжуючи таку практику навчання та виховання у початковій, а згодом середній школах. Спеціальні заклади освіти мають добре організовану практичну діяльність, яка реалізується під час уроків ручної праці, на уроках природознавства, на позакласних заходах, під час навчання саобслуговуванню. Така практика корекційної роботи дозволяє підготувати дитину до самостійного життя. Трудова діяльність набуває різного вигляду, ускладнюючись по мірі зростання дитини та з урахуванням можливостей дитини.

За бажанням діти можуть відвідувати гуртки з позакласної та позашкільної роботи окрім занять з трудового навчання. За умови зацікавленості та любові до праці, дитина отримує окрім задоволення багато трудових навичок, що стає невідомою складовою її життя. Таким чином праця стає складовою навчально-виховного процесу [6,21].

Спеціальна освіта не розділяє трудове навчання та виховання.

Це складові одного корекційного процесу, який сприяє розв'язанню загальноосвітніх та корекційних завдань при роботі з дітьми з порушеним інтелектом.

Під час трудового навчання розкриваються індивідуальні можливості та здібності дітей, розвивається креативність, активно включається творчий процес, бажання працювати з віддачею, а при отриманні заохочення зростає бажання домогтися ще кращих результатів [18, 26].

Практичні заняття працею у спеціальній школі дають можливість дитині отримати певні знання з елементів загальнотехнічної, господарської, сільськогосподарської праці, навчити плануванню, сформуванню трудові навички, навчити контролювати свої дії, оцінювати свої можливості, навчити правильно вибирати темп роботи, здійснюючи виробничий процес.

Таким чином, можна з впевненістю сказати, що трудове навчання у спеціальній школі сприяє розвитку дитини та підготовці її до життя у загальних соціальних умовах, вчить спостерігати за навколишньою дійсністю, робити висновки щодо загального та відмінного у явищах, розвиваючи складові мисленнєвої діяльності дітей з інтелектуальними порушеннями [9].

2.2. Місце та значення трудового виховання у психологічному розвитку дітей з порушеннями інтелекту

Підготовка дітей з порушеним інтелектом передбачає підготовку їх до самостійного життя в умовах загального соціуму. З цією метою спеціальна школа має озброїти дітей тією системою знань, умінь та навичок, які знадобляться дітям у житті. Трудове навчання дітей з інтелектуальними порушеннями набуває особливо важливого значення. коли трудова підготовка здійснюється етапно, поступово, починаючи з

дошкільного віку, діти набувають тих умінь, які дозволяють їм активно включатися у виробничі професії, а набуті знання дозволяють застосувати їх під час класифікації, аналізу, порівняння та оцінки певних виробничих ситуацій. При такому поступовому засвоєнні учні вміють самостійно використовувати здобуті знання під час практичної діяльності [13,20,27].

Трудова підготовка є частиною виховного процесу спеціальної школи. Вона пов'язана з характером трудової діяльності, набутим досвідом учнів та оточуючим середовищем. Виховний процес у школі спрямований на формування самостійності під час трудової діяльності, на самоконтроль та здатність правильно себе оцінювати та формувати свою трудову діяльність. Саме тому активне залучення учнів з порушеним інтелектом до різних форм діяльності сприятиме їх загальному психологічному розвитку.

Становлення здатності до трудової діяльності пов'язано з тими знаннями та вміннями, які діти здобули під час навчально-виховного процесу у спеціальній школі. Серед них освітні завдання, що розвивають інтелектуальну діяльність. Така підготовка є надзвичайно важливою, оскільки трудова діяльність повинна бути не механічною, а осмисленою, усвідомленою. Людина повинна вміти передбачати кінцевий результат своєї праці і формувати самоконтроль за своїми діями [45,52].

Під час виконання певних видів роботи застосовуються різні інструменти та матеріали, які мають різні характеристики. Вони мають різну форму, колір, фактуру, об'єм тощо. Для використання цих матеріалів потрібно знати їх властивості, це знання, які сприяють розвитку психологічних складових таких як пам'ять, увага, мислення, сприйняття. Взаємодія під час роботи формує активний словник, а також розвиває складові мисленнєвого процесу, серед яких виділяють

аналіз, синтез, порівняння тощо. Таким чином, аналітико-синтетичний процес лежить в основі будь-якої виробничої діяльності [11].

Діти з порушеним інтелектом не в змозі оцінити результати недосяжності мети у виконанні завдань за рахунок несформованості таких мовленнєвих процесів як аналіз, порівняння, узагальнення. В них не сформоване логічне мислення.

Емоційно-вольова сфера таких дітей також зазнає проблем. У той же час діти з інтелектуальними порушеннями дуже чутливі. За умови добре виконаної роботи, вони відчують гордість, заохочення позитивно впливає на подальші успіхи у роботі. Найменший позитивний результат викликає в дитини бажання продовжувати творити і ще краще за попереднє виконувати завдання.

Вся діяльність дитини з порушеним розвитком пов'язана з пізнавальним інтересом. Вищий етап розвитку інтересу переростає у якісну характеристику особистості, через яку дитина прагне до творчої діяльності [15,23].

Трудове навчання – це не лише організація занять в майстернях чи на уроках швейної, переплітної праці та інших занять. В першу чергу це формування фізичного розвитку дитини, адже трудове навчання має на меті розвиток і роботу дитини на присадибній ділянці, у господарстві, догляді за тваринами тощо. Все це сприяє фізичному розвитку. Крім того, діти формуються під час занять спортом. Формування рухових функцій сприяє загальному розвитку дітей, адже рухова активність тісно пов'язана з мисленнєвою та мовленнєвою діяльністю як розвиток загальної моторики [30,33,40].

Фізична культура набуває в дітей з порушеннями особливого значення, оскільки багато з них мають проблеми у фізичному розвитку і робота спеціальних закладів передбачає зміцнення здоров'я цих дітей. Це з одного боку. Розвиток спритності, витривалості, швидкості реакції, все це сприяє фізіологічному розвитку та покращенню стану здоров'я.

Заняття спортом та фізичними вправами повинні знаходитися під контролем лікарів, батьків, вчителів з фізичного виховання. Без допомоги сім'ї у питанні фізичного виховання не обійтися. Як постає питання занять фізичною культурою у сім'ї, так воно продовжує своє існування у стінах навчального закладу. Усі види корекційних втручань повинні чергуватися з навчальними заняттями та відпочинком учнів, що корегується режимом дня [29,42].

Відношення до праці у дітей з порушеним розвитком залежить напряду від відношення до праці батьків дитини у сім'ї. Діти наслідують своїх батьків і залучення дитини до посильної праці відбувається з раннього віку у колі сім'ї, що згодом стає необхідністю під час включення дитини у соціальне середовище [14,22].

2.3. Трудове виховання як засіб корекції та успішної соціалізації учнів з порушеним інтелектом

Становлення особистості починається ще в дошкільному віці з раннього морально-етичного виховання та соціалізації дитини, тобто з її природнього занурення у традиційне життя суспільства з урахуванням культури свого народу.

Адаптація дитини до соціальних умов завжди була питанням виховного процесу, яке вивчалось корифеями науки Г. Сковороди, О.Духновича, Я.Коменського, И.Песталоцці та ін. та розвинені згодом С.Русовою, К.Ушинським, В.Сухомлинським, М. Стельмаховичем [17].

Г.Сковорода обґрунтовував працю як моральну категорію, а К.Ушинський вважає, що кожна людина має для себе знайти корисну працю, яка буде приносити їй задоволення.

Більш сучасні письменники та науковці України, серед яких Т. Шевченко, Л. Українка, І. Франко також визначали працю як засіб виховного втручання, як моральну, економічну та виховну потребу для

соціалізації дитини. Традиційно в українського народу була потреба до праці змалечку. Особливого значення праця набувала у сільській місцевості, де люди займалися сільськогосподарською роботою і дітьми змалечку призвичаювались до допомоги батькам. Таким чином дітей готували до дорослого життя, до входження у соціум. Саме у праці була мудрість виховного процесу, яка дозволяла дитини згодом почувати себе повноцінним членом суспільства, не боятися труднощів, вміти знайти своє місце в житті. Саме у праці наш народ вбачав могутній виховний засіб та мірило людської порядності. Дітям з дитинства формували пошану до людини-трудівника. Вважали необхідним дбайливо ставитися до предметів праці. Тобто, соціалізація йде через трудове виховання.

Словник психолого-педагогічних термінів подає таке наукове визначення поняття "соціалізація".

«Соціалізація – процес, який передбачає засвоєння індивідом соціального досвіду, адаптацію до соціального середовища, засвоєння його традицій, норм і цінностей, а також процес активної діяльності, включення в соціальне середовище; двосторонній взаємообумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає її включення в систему суспільних відносин як шляхом засвоєння соціального досвіду, так і самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість. Соціалізацію розглядають як: а) багатофакторний процес набуття індивідом якостей, направленість яких визначається конкретною соціальною ситуацією; б) як явище, сутнісні характеристики якого забезпечують суб'єкт-суб'єктну єдність особистості, що виражається в одночасному засвоєнні й відтворенні соціальних цінностей і норм; в) як соціокультурний феномен, який має незмінність психологічних механізмів і їх неповторність у контексті становлення конкретної особистості; г) як рушійну силу, що активізує процеси самоперетворення, які відбуваються на фоні змін соціокультурного середовища; д) як соціально-педагогічне

поняття, яке відображає хід соціального формування особистості в конкретному соціокультурному середовищі; є) як процес соціальної ідентифікації типу особистості, на відміну від виховання, яке формує духовний світ людини, набуває водночас здатності створити щось нове. Соціалізація нерозривно пов'язана з індивідуалізацією особистості» [37, 377].

Таким чином, процес соціалізації формується за рахунок можливості дитини до соціальних віносин, що найкраще представляє саме трудовий процес.

В.Сухомлинський влучно зазначав: "Народна педагогіка, яка знає чарівну силу праці, відкрила перед нами нові джерела виховної мудрості, невідомі в книжній педагогічній теорії. Ми переконалися, що тільки завдяки праці, у якій є і піт, і мозолі, і втома, людське серце стає чутливим, ніжним. Народна педагогіка знає, що для дитини посильне і що непосильне, й вимагає починати трудове виховання з того часу, тільки-но дитина навчиться нести своєю рукою ложку від тарілки до рота" [1,21].

Культ праці, який завжди панував в Україні, сприяв тому, що маленькі діти допомагали у всьому своїм батькам. А завдяки праці ними усвідомлювалися соціальні цінності та норми поведінки, певні установи, потреби, прагнення. Сьогодні багато традицій втрачені. Хоча педагогічна наука та практика нагадують, що вже з трирічного віку дитина прагне до самостійності. У сільській місцевості традиції зберігаються ще й дсі, а у великих містах батьки намагаються все вирішити за свою дитину, усуваючи її від виконання навіть посильних для неї занять. Це зрозуміло з одного боку, що батьки будь-яку роботу зроблять краще і швидше, але дитина при цьому позбувається можливості навчитися здійснювати ту діяльність, яка їй під силу і, таким чином, зростає в сім'ї ледар, а згодом егоїст, який звикає до того, що за нього все роблять інші.

Зрозуміло, що під тиском і небажанням здійснювати будь-яку працю, виховний процес сходить на нівець. Необхідно, щоб під час виконання трудової діяльності було мотиваційне заохочення та емоційний настрій. Тому увага педагогів і батьків має бути зосереджена на питання формування позитивної необхідності та бажання здійснювати діяльність, зацікавлювати дитину у праці, знайомити з різними професіями, з їх представниками, організувати зустрічі з фахівцями різних професій, показувати результати їх праці тощо.

Під час знайомства з різними процесіями потрібно показувати дітям їх робочі місця, інструменти, які використовують ті чи інші фахівці, показувати порядок на робочих місцях і надавати можливість дітям спілкуватися з представниками різних професій.

Саме тоді, коли дитина буде знати чим займаються працівники тієї чи іншої галузі, вона зможе для себе вибрати до вподоби спеціальність і фах.

Знайомство з українськими народними традиціями дозволить дітям сформувати пошану до праці і зрозуміти, що для загального і індивідуального життя у соціумі необхідним є праця усіх людей [16,38].

Ким хочуть стати наші діти?

Розпочнемо з твердження: на сучасному етапі розвитку освіти в Україні у сфері трудового виховання школярів утворився певний вакуум.

Наслідки цього:

- Ким ти хочеш стати, коли виростеш?
- Бізнесменом, а краще — депутатом. (З бесіди з хлопчиком восьми років).

Ким ти хочеш стати, коли виростеш?

- Нареченою або моделлю, що ходить собі туди-сюди, туди-сюди! (З бесіди з дівчинкою восьми років).

- Що таке робота?

- Це коли щось роблять, працюють, а потім треба до-о-о-вго відпочивати, бо важко! (З бесіди з хлопчиком семи років).

Що таке робота?

Ну, як вам сказати, я знаю, що таке робота, але я не працюватиму, я вийду заміж і все! (З бесіди з дівчинкою дев'ятироків).

Як показує практика комунікації з дітьми з порушеним розвитком, більшість з них мріють про високі ранги професій, а саме: бізнесмен, депутат, президент країни, директор банку, власник нафтової компанії, охоронець, міліціонер тощо. Дівчатка рідко мріють про роботу, вважають за краще просто вийти заміж, а ті, що мріють працювати, то їх приваблюють професії співачки, моделі тощо [31,44,50].

Сучасні діти не прагнуть бути лікарями, вчителями. Вони взагалі не розглядають робочі професії міляра, кондитера, пекаря, продавця та ін., не кажучи вже про сантехніка, столяра та двірника.

Не популярними сьогодні серед дітей є професії льотчика, моряка, космонавта тощо. Виникає питання: чим це спричинено? Вірогідніше те, що причину потрібно шукати у колі сім'ї?

Ми задаємо дитині питання:

- Ким працює твій тато?

- Він працює на роботі.

(З бесіди з хлопчиком семи років).

- Ким працює твоя мама?

- Не знаю, але на роботі їй погано, вона дуже втомлюється. (З бесіди з дівчинкою дев'яти років).

Звичайно ж, усі батьки мріють про щасливе майбутнє своїх дітей. А щастя більшість з них розуміють як успішність дитини у соціумі, яку й прагнуть забезпечити, розвиваючи фізичні сили та інтелект дитини. Орієнтуючись на соціальне замовлення, що йде від батьків, заклади освіти спрямовують свої зусилля на збереження та поліпшення фізичного здоров'я дітей, їхнє навчання. Тож наші діти успішно

опановують початкові основи математики, грамоти, мови, знання та робота на комп'ютері, їх також навчають танців, основ бойових мистецтв. Що стосується трудового виховання - на це у дорослих (і в дітей також) не залишається ні часу, ні сил, ні бажання.

Відпочинок дітей, як правило, пов'язаний з переглядом телепередач або ігрою за комп'ютером. Це замість того, щоб дитина пограла у жваві, рухливі ігри на свіжому повітрі. Але відпускати дітей самих бітьки не намагаються, а після тривалої роботи на службі та виконання домашньої роботи у мами, як правило нге вистачає ні сил, ні часу. Тати, частіше всього, мало приділяють дітям уваги і тому малеча залишається сам на сам з своїми проблемами, або ж все покладається на дошкільний чи навчальний заклад. Це відбувається у групах продовженого дня, де навчають, дбають про здоров'я дітей і за браком часу в багатьох інших питаннях не покладаються на сім'ю [48, 52].

Наслідками такої діяльності є те, що **учні** молодших класів важко адаптуються до умов шкільного навчання, часто відстають, не вміють спілкуватися з дітьми й учителями, товаришувати, надзвичайно залежні від дорослих у повсякденних побутових питаннях: не вміють самостійно вдягнутися, скласти портфель, підготувати спортивну форму, швидко перевдягнутися до уроку, виконати домашнє завдання [9,17].

Пошукаймо поради в класиків:

Згадаймо, що К.Д.Ушинський присвятив окрему роботу питанню використання праці як засобу всебічного розвитку дитини. Вона так і називалася: "Праця в її психологічному та виховному значенні" [38].

У цій роботі великий педагог стверджував: людина, відірвана від праці, втрачає кращі риси особистості, а батьки, оберігаючи своїх дітей від праці, розбещують їх і роблять зрештою нещасними.

Основою виховання вважала працю і Софія Русова. Вона наголошувала, що старші дошкільнята здатні усвідомити соціальну значущість праці для суспільства. Проте, перш ніж усвідомити щось,

вони мають отримати про це "щось" певну інформацію (знання). На основі знань уже зможе сформуватися ставлення, яке згодом перейде в усвідомлення. Серед характерних рис дитячої праці Софія Русова виокремлювала активність дитини та її свідомий інтерес до трудової діяльності. Про це писав і Д. Ельконін, стверджуючи, що два чинники спонукають маленьку дитину до трудової діяльності: прагнення бути самостійними та інтерес до всього, що стосується життя й праці дорослих.

А як же стоїть справа з трудовим вихованням сьогодні? Незадовільно. Йому приділяється мало уваги, тож діти не знають радості від праці. Дослідження показують: у молодших школярів уже сформоване певне негативне ставлення до праці, інтерес до неї відсутній. А починалося все раніше, коли дитина на питання до батьків про роботу, отримувала не зовсім позитивні відповіді. Коли вона бачила стомлену матір та батька і бачила їх незадоволеність працею.

Тому виникає бажання дати батькам пораду щодо залучення сина чи доньки до посильної праці в родині.

Дозвольте дитині бути поруч на кухні, у ванній кімнаті, в саду і на городі. Завбачаючи репліку дорослих "Він (вона) не захоче", скажу: існують "чарівні" слова, що завжди повернуть дитину до вас, навіть якщо вашим конкурентом буде всемогутній телевізор. Ці слова звучать так: "зі мною разом". Перевірте: якщо надати дитині вибір: гратися (без вас) і щось робити, навіть не дуже цікаве, але разом з вами, вона обере останнє. Бажання бути поряд з рідною людиною, радість від спільної діяльності з нею завжди переважають. Виховуйте дитину за принципом: "роби, як я", на протиположному принципу "роби, як я кажу".

Зробіть обов'язковою умовою побудови взаємин з дитиною п'ятнадцятихвилинне спілкування перед сном. Пожертвуйте серіалом, телефонною розмовою з подругою чи товаришем задля цих 15 хвилин. Адже і ви, і ваша дитина прожили цілий довгий день, що був сповнений

подій та думок. Поділіться ними одне з одним. Спочатку запитайте в малюка, що нового він дізнався за день, чи був цей день гарним і чому. Допоможіть дати оцінку подіям, що відбулися. А потім розкажіть про свій день, свої досягнення та проблеми на роботі, попросіть поради з якогось питання, розкажіть про плани на день наступний. Не оминайте у розмові професійних питань. Розповідайте дитині, кому потрібна ваша робота, яке вона має значення для суспільства та родини [4, 39].

Феномен праці діти відкривають для себе, спостерігаючи за працею дорослих та включаючись у їхню діяльність. Діти відчують настрій дорослого, його ставлення до виконуваної роботи, а спілкування під час виконання будь-якої спільної діяльності зближує родину.

Шляхи розв'язання проблеми трудового виховання в дитинстві:

У розробці вітчизняної теорії трудового виховання дітей простежуються два основні напрями:

1. Теорія питання (виховні можливості дитячої праці, її значення, вплив різних видів трудової діяльності на формування моральних якостей дітей).

2. Методика керівництва дитячою працею (найдоцільніша система впливу на організацію праці дітей з боку дорослих) [34,41,49].

Сьогодні необхідно продовжити наукові дослідження другого напрямку з урахуванням специфіки часу та індивідуальних особливостей дітей. Маємо реально, а не формально, повернути працю в навчально-виховний процес, відвівши їй законне місце в розпорядку дня навчального закладу та родини [1, 46].

Педагоги мають здійснювати просвітницьку роботу серед членів родин своїх вихованців, переконувати їх у тому, що завдання навчального закладу – підготовка дитини до життя. Маючи знання, навіть на дуже високому рівні, дитина може виявитися неуспішною в шкільному та й усьому подальшому житті, якщо ми не підготували її до праці [12,18].

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

3.1. Характеристика вибірки та обґрунтування методів дослідження

Дослідження корекційного впливу трудового навчання і виховання на учнів з порушенням розумового розвитку проводилося на базі Херсонської спеціальної школи № 1 у 2-му, 3-му і 4-му класах. Обстеженням було охоплено всього 30 учнів молодших класів: по 10 учнів від кожного класу.

З метою дослідження впливу трудового навчання на формування особистості учнів з порушенням розумового розвитку використовувався метод узагальнення незалежних характеристик (метод експертних оцінок).

Експертами оцінювання рівня сформованості особистісних якостей були: вчитель-класний керівник, вихователь, психолог, соціальний педагог, педагог-організатор, студенти-практиканти та ін. – всього 10 осіб.

Цей метод був спрямований на визначення рівнів розвитку таких особистісних характерологічних якостей учнів як: відповідальність, цілеспрямованість, ініціативність, витримка (ці якості складають основи працелюбства), акуратність, сумлінність, дисциплінованість, організованість (зазначені якості забезпечують формування позитивного ставлення до праці).

Зупинимось на визначенні зазначених рис характеру, які пропонує Ягупов В. В.:

Відповідальний - такий, на якого покладена відповідальність за яку-небудь ділянку роботи, справу тощо [53, с. 620].

Оцінка «відповідальності» включала доповідь учня про вчасне виконання отриманого доручення, завдання, обов'язку тому, від кого він отримав доручення, завдання тощо.

Витриманий - який уміє володіти собою, відзначається стриманістю; не має відхилень від основних принципів; послідовний [53, с. 518].

Особистісна якість «витриманий» оцінювалась в умовах надання стимулюючої підтримки, інструктивної допомоги учню в процесі виконання завдання (завдань).

Цілеспрямований - спрямований на досягнення певної мети [53, с. 228].

Цілеспрямованість учнів оцінювалась як в умовах виконання відомих завдань, так і шляхом перенесення відомого алгоритму в нові умови (аналогічні завдання).

Акуратний (точний, пунктуальний) – людина, яка додержується порядку, точності в роботі, у виконанні своїх обов'язків, зібрана; (про предмет і дію) підтримується в порядку; старанно зроблений; точно виконаний [53, с. 31].

Сумлінний – той, який чесно, старанно, ретельно виконує свої обов'язки; добросовісний. Сумління - це усвідомлення й почуття моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством; моральні принципи, погляди, переконання; совість [53, с. 838].

Ініціативний - який виявляє ініціативу, уміє самостійно розв'язувати що-небудь; заповзятливий; який перший починає будь-яку справу, робить почин [53, с. 30].

Дисциплінований - який незмінно дотримується вимог дисципліни, правил поведінки і т. ін.; організований, витриманий

[53, с. 287].

Організований – належно впорядкований, планомірно спрямований на що-небудь; який діє чітко, злагоджено, дисципліновано [53, с. 739].

Товариський – який любить і уміє спілкуватися з людьми; незамкнутий, привітний; доброзичливий, приязний [53, с. 160].

Вольовий – який має тверду волю, характер; наполегливий; доводить розпочату справу до кінця [53, с. 736].

Оцінка кожної якості мала 4 градації: високий, достатній, середній і низький рівень. Якщо обстежений учень отримував характеристику «якість не проявлена», то його оцінка відповідала «низькому» рівню і він отримував 0 балів; якщо ж у респондента «якість частково проявлена», то ця характеристика відповідала «середньому» рівню, і обстеженому присвоювався 1 бал; характеристика «якість переважно проявлена» відповідала «достатньому» рівню і оцінювалась 2 балами; якщо особистісна «якість чітко проявлена», то такого обстеженого відносили до «високого» рівня, він отримував 3 бали.

Навчальний матеріал для діагностування підбирався відповідно віковим та індивідуальним особливостям учнів. Обробка результатів дослідження дозволила говорити про відповідний стан та рівні розвитку особистісних якостей школярів.

3.2. Зміни особистості учнів спеціальної школи в процесі трудового виховання

Результати формувального та констатуючого етапу дослідження представлені на табл. 3.1 і рис. 3.1 – 3.4.

Загалом, результати формувального етапу експериментального дослідження продемонстрували, що базові риси характеру, що забезпечують основи працелюбності та ті, що формують позитивне

ставлення до праці, відповідають, переважно, «середньому» і «низькому» рівням сформованості. Відносно кращі результати продемонстрували учні 4-го класу, гірші – 2-го класу. Зокрема, середнє арифметичне особистісних якостей, що визначають основи працелюбства, у 5% обстежених школярів 4-го класу відповідають достатньому рівню, середньому рівню – в 37,5%, і низькому – в 57,5% респондентів (див.рис. 3.1 і рис. 3.3).

Таблиця 3.1

Розподіл обстежених учнів молодших класів за результатами сформованості особистісних якостей (у %)

Рівні Якості	Класи					
	2		3		4	
	Період втручання		Період втручання		Період втручання	
	До	Після	До	Після	До	Після
	відповідальність					
високий	0	0	0	0	0	0
достатній	0	0	0	5	10	20
середній	40	45	40	50	40	35
низький	60	55	60	45	50	45
	витриманість					
високий	0	0	0	0	0	0
достатній	0	0	0	0	0	0
середній	50	50	50	55	40	45
низький	50	50	50	45	60	55
	цілеспрямованість					
високий	0	0	0	0	0	0
достатній	0	0	0	0	10	15
середній	30	35	40	45	40	35
низький	70	65	60	55	50	50
	ініціативність					
високий	0	0	0	0	0	0
достатній	0	0	0	0	0	5
середній	0	5	10	15	30	35
низький	100	95	90	85	70	60
	акуратність					
високий	0	0	0	0	0	0
достатній	0	0	0	0	15	15
середній	35	40	40	40	50	50
низький	65	60	60	60	35	35
	організованість					
високий	0	0	0	0	0	0
достатній	0	0	0	5	10	20

середній	20	25	60	40	40	50
низький	80	75	70	55	50	30
сумлінність						
високий	0	0	0	0	0	0
достатній	0	0	0	0	15	10
середній	35	35	40	40	50	40
низький	65	65	60	60	35	50
дисциплінованість						
високий	0	0	0	0	0	0
достатній	20	25	10	15	10	25
середній	50	55	50	55	40	30
низький	30	20	40	30	50	45

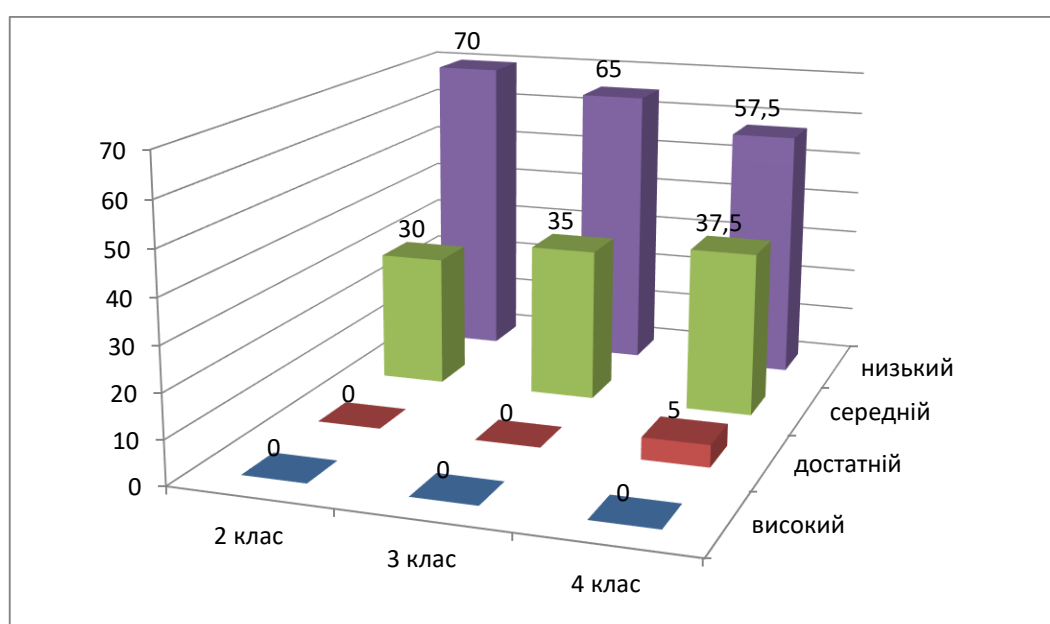

Рис. 3.1. Розподіл учнів 2-4 класів за рівнями сформованості узагальнених показників основ працелюбства (у %)

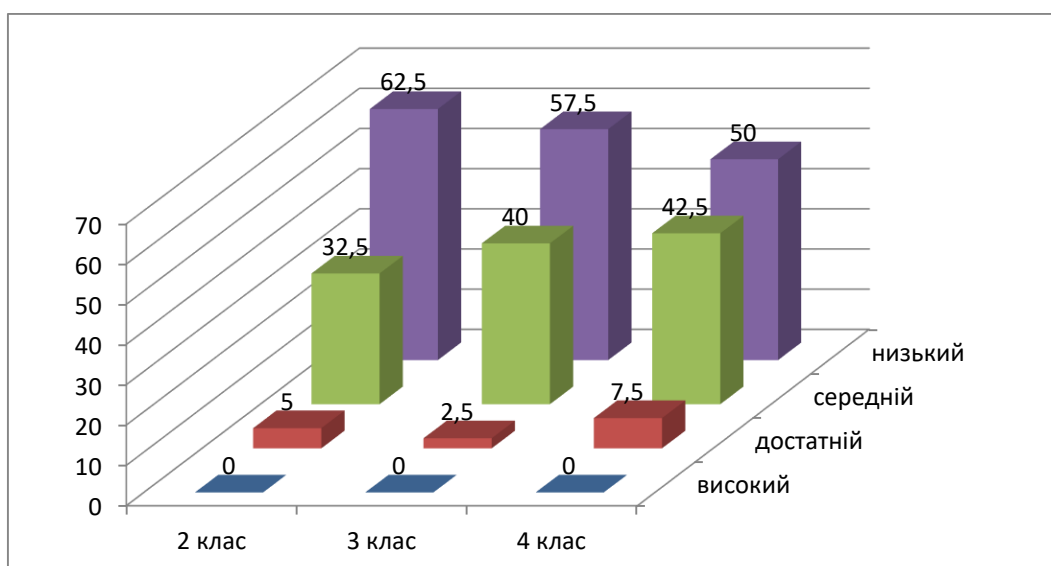

Рис. 3.2. Розподіл обстежених учнів 2-4 класів за рівнями сформованості узагальнених показників ставлення до праці (у %)

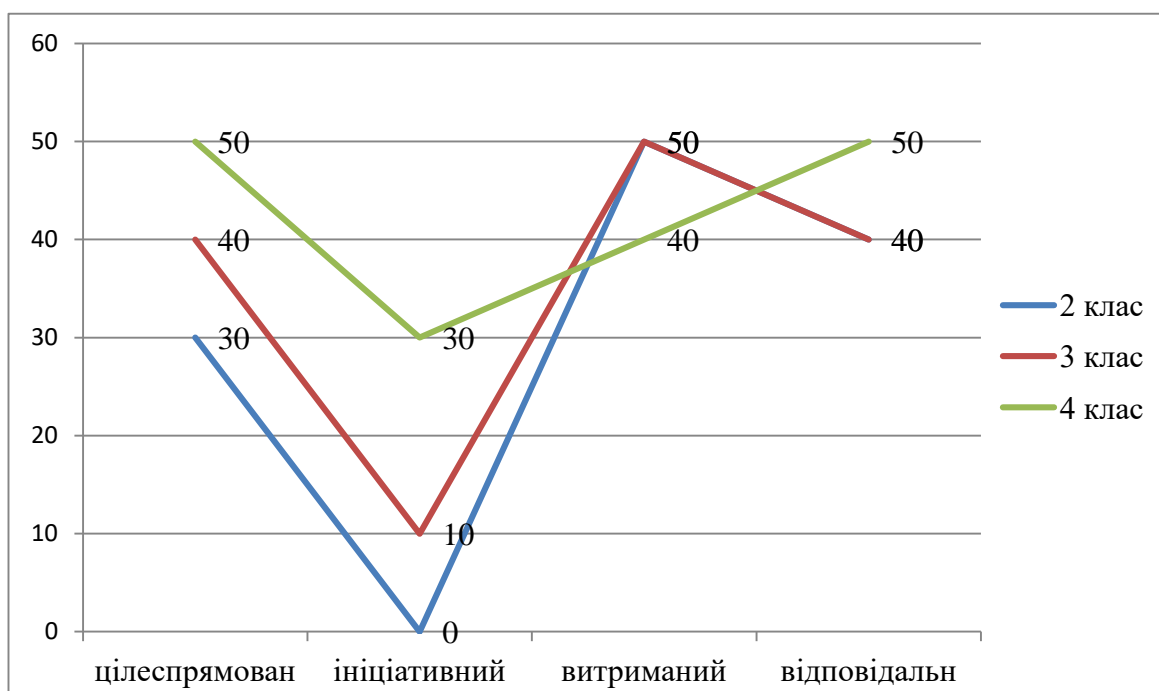

Рис. 3.3. Якісний аналіз результатів обстеження учнів 2-4 класів за показниками основ працелюбства на рівні «достатній» і «середній» (у %)

Результати дослідження показників, що визначають позитивне ставлення до праці, в учнів 4-го класу продемонстрували кращі результати на 7,5%: достатнього рівня досягли 7,5% обстежених, середнього – 42,5% респондентів (див. рис.3.2 і рис. 3.4).

В обстежених учнів серед показників основ працелюбства загалом найкращі результати отримала така особистісна якість як «дисциплінований», поступила їй другим місцем «цілеспрямований», гірш проявленою виявилася «витриманий» і найнижчими оцінками відзначилася риса - «ініціативний».

Базові якості, що забезпечують позитивне ставлення до праці, в учнів 4-го класу «достатньому» рівню відповідає у 2,5% обстежених, «середньому» - в 40% і «низькому» - в 57,5% респондентів.

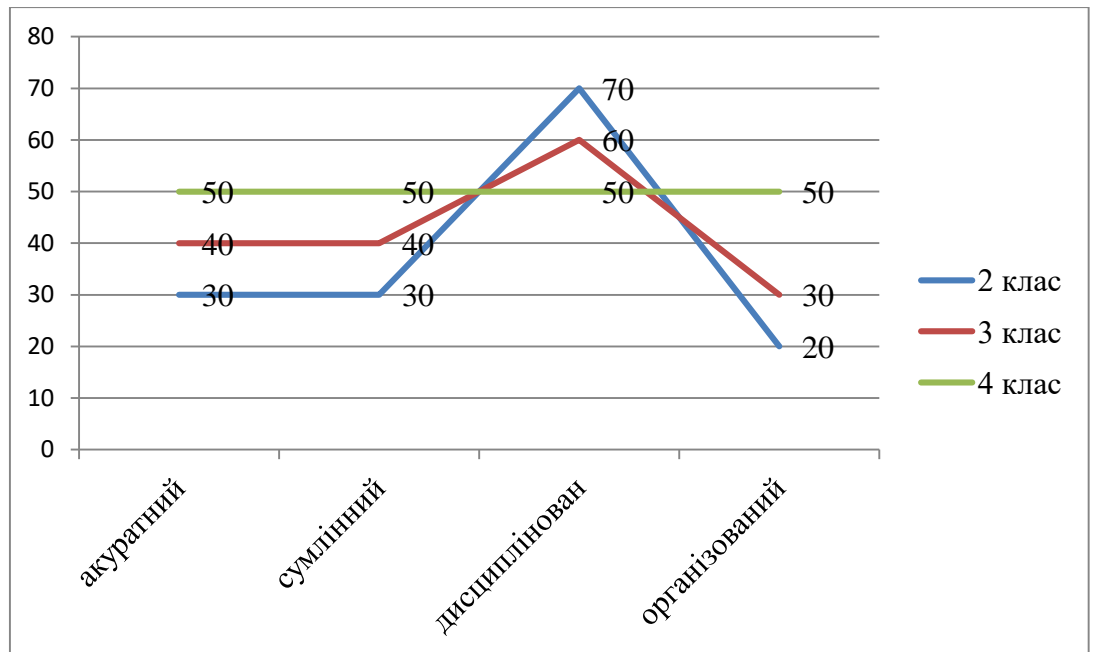

Рис. 3.4. Якісний аналіз результатів обстеження учнів 2-4 класів за показниками ставлення до праці на рівні «достатній» і «середній» (у %)

Більш детальний якісний аналіз показників ставлення до праці показав, що найкраще сформованою виявилася така особистісна якість як «дисциплінований», «сумлінний» та «акуратний» отримали однакові оцінки, і зайняли середнє місце, найгіршу оцінку отримала особистісна якість – «організований».

Якісний аналіз показників основ працелюбства в учнів 2-4 класів продемонстрував, що приблизно однакові оцінки отримали особистісні якості «витриманий» і «відповідальний», менш проявленою виявилася така риса як «цілеспрямований», і найслабкішою – «ініціативність».

Для покращення особистісних якостей на уроках з трудового навчання нами були запропоновані заходи, спрямовані на покращення навчальної мотивації учнів, а саме: пропонувались завдання на виготовлення виробів (які обирали безпосередньо діти) з метою подарувати їх батькам, близьким; дітям, які виховуються в реабілітаційному обласному центрі; навчали презентувати свій виріб, робити йому рекламу з метою продати на шкільній ярмарці вчителям чи учням.

Крім того корекційно-розвивальна робота вчителів спрямовувалась на формування *структурних компонентів трудової діяльності в учнів спеціальної школи.*

Після проведеної виховної роботи було зроблено контрольний зріз особистісних якостей, які відображали стан сформованості ставлення до праці при формувальному експерименті. Дослідження проводили на тих самих умовах з метою отримання чистоти експерименту. Результати представлені в таблиці 3.1.

При аналізі отриманих даних виявлено, що така риса як «відповідальність» показала позитивні зміни, які кількісно можна представити таким чином: учні 3-го класу підвищили достатній рівень на 5%, середній рівень на 10 %, а низький рівень при цьому зменшився на 15 %. В учнів 4 класу ця ж риса також набула виражених змін: достатній рівень збільшився на 10 %, середній – на 5 %, а низький при цьому зменшився на 5 %. Дещо слабкіші результати представили учні 2 класу. В них середній рівень підвищився на 5 %, а низький зменшився на 5 %.

Риса «витривалість» представлена дещо слабшими результатами. В учнів 2 класу практично не відбулося змін. Третьюкласники підвищили свій середній рівень на 5 % і зменшили низький рівень на 5 %. Учні 4 класу представили аналогічні до учнів 3 класу результати.

Аналіз риси «цілеспрямованість» дозволив виявити подібні результати в учнів 2 та 3 класів : підвищення середнього рівня на 5 % та зниження низького рівня на 5 %. Учні 4 класу представили позитивну динаміку змін: достатній рівень цієї риси підвищився на 5 %, а середній рівень знизився на 5 %, тоді як низький рівень не змінився: як був 50 %, так і залишився.

Риса «ініціативність» позитивно змінилася на достатній рівень на 5% лише в учнів 4 класу, а середній рівень зріс в усіх учнів: 2,3,4 класи показали підвищення на 5 %. Враховуючи зміни середнього та

достатнього рівня, в усіх класах, ця риса зазнала позитивних змін на низькому рівні: в учнів 2 та 3 класів на 5 %, а в учнів 4 класу – на 10 %.

Позитивного результату досягла риса «організованість». Практично в усіх класах діти показали позитивний результат, при цьому він був більш високим (+10%) в учнів 4 класу, дещо нижчим (+5 %) в учнів 3 класу і представлений був на достатньому рівні. Середній рівень позитивно зріс на 5 % в дітей 2 класу та на 10 % в дітей 4 класу. Низький рівень таким чином знизився на 5 % в учнів 2 класу, на 15 % - в учнів 3 класу та на 20 % в учнів 4 класу.

Під час оцінки риси «акуратність» позитивні зміни в учнів 3 та 4 класів не відбулися. Лише учнів 2 класу підвищили результат середнього рівня на 5 %, зменшивши низький рівень.

Незадовільні результати представлені рисою «сумлінність», під час аналізу якої виявлено на усіх рівнях (достатньому, середньому та низькому) зниження в учнів 4 класу на 5, 10 та 20 % відповідно, тоді як учні 2 та 3 класів не показали ніяких змін.

Втішні результати отримані під час аналізу риси «дисциплінованість». В усіх класах відбулися позитивні покращення. Достатній рівень підвищення на 5 % показали учні 2 та 3 класу, а учні 4 класу представили 15 % покращення дисципліни. Відповідно середній рівень даної риси підвищився в учнів 2 та 3 класу на 5 %, а 4 класу зменшився на 10 %, тоді як низький рівень знизився в учнів 2 та 3 класів на 10 %, а 4 класу на 5%.

Така робота свідчить про позитивний вплив трудового навчання як складової виховного процесу і формування особистісних якостей з метою залучення учнів з порушеним інтелектом до трудової діяльності, а відтак їх загального психофізичного розвитку і активної соціалізації.

ВИСНОВКИ

1. Особливістю трудової діяльності є те, що її результатом є не лише конкретні вироби, але і певні зміни в структурі особистості людини: учень здобуває певні знання, уміння, навички, здібності, розвиває психічні процеси, які забезпечують навчальну та трудову діяльність, виховує риси характеру, ціннісні орієнтації, зокрема, змінюється ставлення до себе, до знань, до праці як важливих цінностей тощо.

Засобами на уроках праці, що забезпечують психофізичний та особистісний розвиток дитини, слугують: предмети діяльності, знаряддя праці, технології виробництва, умови та результати праці; формуються навички комунікації, моральна, естетична, екологічна, економічна вихованість.

2. Аналіз літературних джерел показав, що важливим напрямком трудового навчання має бути формування таких особистісних соціально значущих якостей, важливих для подальшого трудового навчання як відповідальність, цілеспрямованість, ініціативність й витримка (ці якості складають основи працелюбства), акуратність, сумлінність, дисциплінованість, організованість (ці якості формують позитивне ставлення дитини до праці).

3. Результати формуючого етапу дослідження продемонстрували що риси характеру, що забезпечують основи працелюбства, формують позитивне ставлення до праці, сприяють побудові приязних міжособистісних стосунків в колективі відповідають «середньому» і «низькому» рівням сформованості.

Якісний аналіз показників ставлення до праці показав, що найкраще сформованою виявилася особистісна якість «дисциплінований»; такі якості як «сумлінний» та «акуратний» отримали однакові оцінки, і зайняли середнє місце, але не зазнали змін

після повторного дослідження. Найслабшою ланкою була якість – «організований», яка показала позитивні зміни під час формувального етапу дослідження.

Серед показників основ працелюбства загалом найкращі результати отримала така особистісна якість як «відповідальність», поступилася їй другим місцем «цілеспрямованість», менш проявленою виявилася «витримка» і найнижчими оцінками відзначилася «ініціативність», яка зросла після проведення корекційної роботи.

4. Загалом корекційна робота сприяє організації дитини не тільки у праці, але й в житті, що показали нам результати позитивних змін рис характеру під час проведення експерименту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. Задоволення особливих потреб дитини у спілкуванні з однолітками. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / Л. Артемова / [ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор), та ін.]. К.: Контекст, 2000. С. 185 - 189.
2. Басенко О. Проблеми трудової реабілітації та соціального функціонування молодих людей з інтелектуальною недостатністю. *Соціальна політика і соціальна робота*. 2001. № 3. С.56-73.
3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. К. : Центр навч. л-ри, 2003. 134 с.
4. Беленька Г. В. Формуємо комунікативні навички в праці. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2015. № 3. С. 42-
5. Бондар В. І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці: Навчальний посібник. К.: Наш час, 2005. 176 с.
6. Бондар В.І. Рейда К.В. Особливості формування трудової компетентності розумово відсталих учнів: Навчальний посібник. К.: «МП Леся»,2010. 168с.
7. Вержиховська О. М, Бонецька О. М., Козак А. В. Теорія і спеціальна методика виховання дітей з особливостями інтелектуального розвитку: навчально-методичний посібник . Кам'янець –Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2013. 372 с.
8. Гошовський Я. Ресоціалізація депривованої особистості : [монографія]. - Дрогобич : Коло, 2008. 480 с.
9. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк; авт. кол.: Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білоskalенко [та ін.]; наук. ред.: Г. В. Беленька, М. А. Машовець; Мін. осв. і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 304 с.

10. Дитина-педагог: сучасний погляд. Психолого-педагогічні та соціальні аспекти сучасної дошкільної та початкової освіти / О. П. Аматьєва, Г. В. Беленька, Н. В. Гавриш, В. В. Докучаєва, В. В. Желанова. Луганськ: Видавництво ДЗ «Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка», 2010. 491 с.

11. Долинна О., Низьковська О. Праця – ефективний засіб формування предметно-практичної компетенції дошкільників. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2012. № 12. С. 16-27

12. Єременко І. Г. , Мерсіянова Г. М. Навчання учнів допоміжної школи користуватися знаннями й уміннями. К.: Рад. шк., 1991. 136 с.

13. Золотоверх В. В. Еволюція поглядів дефектологів на трудову діяльність та її роль у розвитку розумово відсталої дитини. *Дефектологія*. 2008. № 1. С. 47-51.

14. Лапін А. В. Особливості виконання практичних завдань молодшими школярами зі складними порушеннями психофізичного розвитку на уроках трудового навчання. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2012. № 9. С.137-143. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apnvlop_2012_9_17

15. Лапін А. В. Формування загальнотрудових умінь у дітей молодшого шкільного віку зі складними порушеннями психофізичного розвитку в процесі роботи з конструктором типу LEGO на уроках трудового навчання. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови, 2012*, вип. 3 (1). С.76-80. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2012_3%281%29_17

16. Лапін А.В. Особливості виконання практичних завдань молодшими школярами зі складними порушеннями психофізичного розвитку на уроках трудового навчання *Актуальні проблеми навчання та виховання осіб з особливими освітніми потребами*, 2012, № 9(11) 2012. С.137-143

17. Літіченко О.Д. Ідеї трудового виховання дітей дшкільного віку в педагогічній пресі (50 – 80-ті роки ХХ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 274 с.
18. Літіченко О. Д. Трудове виховання дітей дошкільного віку на сторінках педагогічних журналів . *Молодий вчений*, 2017, № 3 (43). С.58-62.
19. Липа В.О. Формування адаптивних навичок розумово відсталих дітей як один із елементів модернізації освіти. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи в спеціальній школі. Науково-методичний збірник*. Вип. 5. – К.: Науковий світ, 2004.– С. 28 – 31.
20. Мерсіянова Г.М. Професійно-трудове навчання у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах для розумово відсталих дітей: посібник . К.: Педагогічна думка, 2012. 80 с.
21. Мерсіянова Г. М. Основні теоретичні засади методики трудового навчання розумово відсталих школярів (початкова ланка). *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*: Науково-методичний збірник. Вип. 11. К.: Наук. світ, 2009. С. 180-184.
22. Мерсіянова Г. М. Корекційна спрямованість процесу оцінювання навчальних досягнень розумово відсталих учнів з трудового навчання (початкова ланка). *Теорія і практика олігофренопедагогіки та спеціальної психології*: Збірник наукових праць. Вип. 5 / За ред. Т. В. Сак. К.: Освіта України, 2011. С. 59-67.
23. Мерсіянова Г. М. Професійно-трудове навчання у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах для розумово відсталих дітей: Посібник. К.: Педагогічна думка, 2012. 80с.
24. Миронова С. П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 312 с.

25.Миронова С.П., Гаврилов О. В., Матвєєва М. П. Основи корекційної педагогіки: навчально-методичний посібник. /за заг.ред. С.П. Миронової. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 260 с.

26. Омельченко М.С., Кузнецова Т.Г., Єгольнікова С.І. Психолого-педагогічні аспекти адаптації дитини з порушенням інтелектуального розвитку до умов інклюзивного навчання. Корекційна педагогіка, 2021. Вип.38. С.77-79.

27.Особливості трудового виховання дітей з обмеженими психофізичними можливостями. Реферат Режим доступу: <https://osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14680/>

28.Програми з корекційно-розвиткової роботи для підготовчих, 1 – 4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з інтелектуальними порушеннями: «Азбука творчості» (О. В. Чеботарьова). К. : 2016. <http://lib.iitta.gov.ua/705354/>

29.Рібцун О. Г., Рібцун Ю. В. Іграшки з природного матеріалу. К. : Літера ЛТД. 2011. 64 с. : іл. (Я – чарівник).

30.Рібцун О. Г., Рібцун Ю. В. Конструювання з паперу. К. : Літера ЛТД. 2011. 32 с.

31.Рібцун О. Г., Рібцун Ю. В. Навчайся разом з нами робити оригамі. К. : Літера ЛТД, 2011. 64 с. : іл. (Я – чарівник).

32.Рібцун О. Г., Рібцун Ю. В. Вихователь й малюки конструюють залюбки : метод. посіб. для роботи з дітьми 3–6 років. К. : Генеза, 2017. 192 с. (Серія «Помічник вихователя ДНЗ»).

33. Рібцун Ю. В. Навчальні програми «Трудове навчання» (підготовчий, 1–4 класи) : комплект навч. прогр. для підгот., 1–4 кл. спец. загальноосв. навч. закл. для дітей із тяжкими порушеннями мовлення / за ред. Е. А. Данілавічюте. К. : ДП «Укртехінформ», 2015. 84 с.

34. Рібцун Ю. В. Програмно-методичне забезпечення навчання школярів із тяжкими порушеннями мовлення. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України* : зб. наук. пр. Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2014. С. 186–191.

35.Скрипник Т. Розвиток особистості в процесі інтеграції дитини з особливими потребами. Кроки до компетентності та інтеграції у суспільство : наук.-метод. зб. / ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (кер. авт. кол. і наук. ред.) та ін. К. : Контекст, 2000. С. 41-43.

36.Складові процесу соціалізації. Нt;bv Режим доступу: https://stud.com.ua/74352/sotsiologiya/protse_sotsializatsiyi_skladovi_chasti_ni

37. Сучасний психолого-педагогічний словник / авт. кол. за заг. ред. О. І. Шапран. Переяслав-Хмельницький (Київська область): Домбровська Я.М., 2016. 473с. Режим доступу: <http://ephsheir.phdpu.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/2580/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

38.Ушинський К. Д. Праця в її психічному і виховному значенні. Вибрані педагогічні твори : В 2т. Т. 1. К.: Рад. шк., 1983. С. 107.

39. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. 3-тє вид., перероб. і доп. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2013. 232 с.

40. Хохліна О. П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку. К.: Пед. думка, 2000. 286 с.

41. Хохліна О.П. Проблема корекційної спрямованості трудового навчання дітей з інтелектуальними вадами. *Актуальні питання корекційної освіти. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* / За ред. В.М.Синьова,

О.В.Гаврилова. Вип.ІV. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2014. С.412-422.

42. Хохліна О. П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку. К.: Педагогічна думка, 2000. 286 с.

43. Хохліна О. П., Мерсіянова Г. М., Глоба О. П. Формування усвідомленості діяльності в процесі трудового навчання учнів допоміжної школи. Луганськ: Видавництво ЛДПУ ім. Тараса Шевченка «Альма-матер», 2002. 60 с.

44. Хохліна, О. П. Психічні прояви розумової сфери у школярів з різними інтелектуальними можливостями в процесі трудової діяльності. *Педагогіка і психологія*. 2004. № 1. С.81-91.

45.Чеботарьова О. В. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних шкільних закладах» (програма з трудового виховання, методичні рекомендації, дидактичні матеріали). К.: 2012. 112 с.

46.Чеботарьова О. В. Реалізація педагогічної технології трудового навчання школярів із порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Збірник наукових праць за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. Вип. ІХ. : у 2-х томах. Т. 2. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори. 2017. С. 145 – 149.

47.Чеботарьова О. В. Концептуальні засади змісту трудового навчання в спеціальній школі в сучасних умовах реформування освіти. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Вип. 31: зб. наукових праць. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 354 – 357.

48.Чеботарьова О. В. Реалізація варіативних модулів у системі трудового навчання школярів із складними порушеннями розвитку.

Освіта дітей з особливими потребами: від інституалізації до інклюзії.
Зб. тез. доп. редкол.: В. В. Засенко, А. А. Колупаєва, Н. І. Лазаренко, З.
П. Ленів. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2016. 416 с. С. 354 – 357.

49.Чеботарьова О. Підходи до трудового навчання учнів із порушеннями опорно-рухового апарату. *Особлива дитина: навчання і виховання*, № 4, 2017 С.56-64.

50.Чеботарьова О. В. Удосконалення змісту трудового навчання в учнів спеціальної школі. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*: Наук.-метод. зб. Вип. 11 / За ред. В. В. Засенка. К.: Наук. світ, 2009. С. 291-295.

51. Чеботарьова О. Науково-методичні засади змісту трудового навчання школярів з розумовою відсталістю в початковій ланці спеціальної школи *Науковий часопис. Корекційна педагогіка, Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* 2016. Вип. 32(2). С.218-22

52.Циба В. Життєва компетентність у соціальній психології: до визначення поняття. [ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор), та ін.]. К.: Контекст, 2000. – С. 87-93.

53.Ягупов В. В. Педагогіка: Навчальний посібник. К.: Либідь, 2000. 423 с.